Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

В. С. Штифурак

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Вінниця — 2005

УДК 159.947
DOI: https://doi.org/10.31652/159.947-1-49
ББК 74.212.0

Штифурак В. С. Психологія професійного самовизначення : навчально-методичний посібник. Вінниця : ВДПУ, 2005. 49 с. DOI: https://doi.org/10.31652/159.947-1-49

Рецезенти:
М.С. Антонюк, кандидат психологічних наук, доцент
В.В. Кириленко, кандидат психологічних наук, доцент

Рекомендовано:
Вченою радою факультету підготовки вчителів початкових класів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 26 червня 2005 року)

У навчально-методичному посібнику розкрито сутність, особливості процесу професійного самовизначення, основні його етапи та психологічний супровід. Рекомендовано студентам, практичним психологам, працівникам служби зайнятості.

В.С.Штифурак

ЗМІСТ

ВСТУП..... 4

1. Особливості професійного самовизначення в сучасних умовах..... *6*

2. Психологія особистісного самовизначення..... **11**

3. Формування життєвих планів - характерна риса ранньої юності..... 20

4. Сутність професійного самовизначення..... 24

5. Психологічний супровід вибору професії..... 29

ВИСНОВКИ..... 36

ЛІТЕРАТУРА..... 41

ДОДАТКИ..... 43

ВСТУП

У житті кожної людини з'являється момент, коли вона змушена задуматися про своє майбутнє після закінчення школи. Питання про пошук, вибір професії є одним з головних, і в цьому змісті доленосним, тому що задає «тон» усьому подальшому професійному шляху.

Кожна людина при бажанні може оволодіти багатьма справами. І приходиться робити вибір. Під словосполученням «вибір професії» часто розуміють - потрібно планувати, обмірковувати професійний життєвий шлях. При цьому мова йде про самий його початок - «професійний старт». Саме про побудову правильного проекту професійного «старту», а не довічного пристанища. Спланувати, спроектувати трудовий шлях складніше, ніж створити автомобіль або побудувати будинок. І було б навіть безглуздо і нерозумно намагатися все обміркувати заздалегідь. Адже надалі будуть виникати нові можливості, і людина буде прокладати свій життєвий шлях усе більш самостійно, творчо обдумано, тобто перебираючи варіанти, шукаючи відповіді на поставлені питання і робити вибір з наданих життям можливостей. Але в такому випадку, може бути, взагалі не варто заздалегідь обмірковувати професійний життєвий шлях? Справді, життя складне і мінливе. Однак така позиція може обійтися людині занадто дорого.

Не спланувавши свій особистий професійний план (а точніше старт), молодь часто зупиняється на невдало обраному шляху; ні особистість, ні суспільство від цього користі не мають. Людина почуває себе професійно незадоволеною. І щоб ціна пристосування до професії не виявилася занадто великою, корисно заздалегідь обміркувати свій вибір. Вибір професії - складний та довгий процес, під час якого існує певна небезпека. Наприклад: відкладання у часі професійного самовизначення у зв'язку з відсутністю стійких інтересів (це відповідає етапу дифузної ідентичності по Ж. Марша).

Звичайно, невизначене майбутнє не дає можливості йти до нього. Спроби батьків прискорити цей процес за допомогою прямого психологічного впливу,

як правило, дають негативні результати, викликаючи у старшокласників зростання тривожності, а іноді і відмову від будь-якого самовизначення, небажання взагалі щось вибирати (що відповідає стадії «приречення» або «дифузії» ідентичності за Ж. Марша),

Раннє самовизначення вважається позитивним, хоча теж має свої недоліки. Підліткові захоплення нерідко обумовлені випадковими факторами. Категоричність вибору та небажання розглянути інші варіанти часто служить психологічним захисним механізмом, засобом втечі від сумнівів. У майбутньому це може призвести до розчарування. Іноді рання професіоналізація пов'язана з несприятливими сімейними умовами, низькою успішністю та іншими негативними факторами, які знижують рівень свідомого та добровільного вибору.

Важливого значення у процесі формування ідентичності мають ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації - спрямованість на певні цінності - еталони життя. Це елементи структури особистості, які характеризують змістовий бік її спрямованості. В формі ціннісних орієнтацій в результаті надбання цінностей фіксується вагоме, найважливіше для людини. Ціннісні орієнтації - це стійкі інваріантні утворення («одиниці») моральної свідомості - головні його ідеї, поняття, «ціннісні блоки», смислові компоненти світосприйняття, які виражають суть моральності людини, а отже й загальні культурно-історичні умови та перспективи. Ціннісні орієнтації розширюють межі соціальної ситуації, виводять юнака на вищий рівень стосунків зі світом. В юності головними чинниками формування ідентичності виступають чинники соціальні. Необхідно відмітити, що хлопці виявляють орієнтацію на «гарних і вірних друзів», «здоров'я», «діяльне життя», тоді як дівчата -- на «кохання», «цікаву роботу,» «щасливе сімейне життя». Провідною ж характеристикою свідомості юнака стає спрямованість у майбутнє. У нього формується готовність до професійного та життєвого самовизначення. Інтенсивно формується світогляд - усвідомлюваний образ світу. Розвиток моралі досягає інтернального рівня (Колберг). Формування почуття ідентичності пов'язане із усвідомленням

власної цінності та компетентності. Вибір професії відображає певний рівень особистісних домагань. Він включає оцінку своїх об'єктивних можливостей (людині, яка у дитинстві не вчилася музиці, важко поступити в консерваторію) та оцінку своїх здібностей. На старшокласника впливає суб'єктивний рівень вимог, які пред'являються ним до професії, він часто завищений. Найчастіше це стимулює людину до подолання труднощів. Гірше, якщо рівень запитів занижений, і юнак ні до чого не спрямований.

Ефективне здійснення профорієнтації як науково-практичної системи підготовки особистості до вільного і свідомого професійного самовизначення фактично неможливе без виявлення, аналізу, оцінки та врахування інтересів особистості, якими детерміновано вибір певного життєвого шляху саме в період самовизначення.

1. Особливості професійного самовизначення в сучасних умовах

Професійне самовизначення розглядається як вибір і реалізація способу взаємодії з оточуючим світом і пошуком сенсу у цій діяльності. Сучасному суспільству потрібен професіонал, який знає свою справу, може самостійно приймати рішення та відповідати за них, за себе, за інших, за країну. Важливим фактором, який визначає сьогодні формування професійного самовизначення, є комерціалізація відносин у суспільстві. По суті відбувається заміна професіональної кар'єри на комерційну. Л це не дає можливості людині знайти себе у професійній діяльності. І це викликає тривогу. Перехідний стан економіки зумовив відхилення у системі професіональних цінностей: сучасна людина (особливо молода) з її особистішими особливостями, яка вступає у ринкові відносини, прагне добитися матеріального благополуччя найкоротшим шляхом. Необхідність виживання змушує зрадити своє покликання та обрати таку професію, оволодіння якою принесе більші матеріальні можливості. Тобто існує сильна мотивація оволодіння «прибутковою» професією, але, буває, у молодої людини немає необхідних для цього особистісних якостей.

Спостерігається також протиріччя між мотивацією вибору професії та можливістю оволодіти нею (елементарний брак коштів на навчання).

Важливий також і рівень інформованості старшокласників як про майбутню професію, так і про самих себе. Юнаки та дівчата погано знають конкретні особливості кожної професії, що робить їх вибір переважно випадковим. У виборі професії велике значення мас професійна консультація, яка є у багатьох містах нашої країни,

У зв'язку з формуванням в Україні ринкових відносин відбувається переорієнтація економіки на ринкові механізми господарювання, реформування економічної, соціальної та політичної сфер. Проходить розвиток конкурентного середовища, закладаються - основи подальшого демократичного розвитку країни.

Світовий досвід свідчить про те, що будь-які реформи потребують висококваліфікованих фахівців у різних галузях економічної діяльності. Саме тому сьогодні реформування системи освіти набуває особливої актуальності. Однак реформи освіти, розпочаті в Україні з середини 90-х років XX ст., ще не дали очікуваних результатів:

- не закінчилася структурна перебудова навчальних закладів;
- не до кінця сформовано освітньо-кваліфікаційні програми підготовки фахівців;
- якість підготовки фахівців ще не відповідає міжнародним стандартам.

Освітня реформа здебільшого була зорієнтована на структурну перебудову, і основний її недолік полягає в тому, що вона не стосувалася молоді, яка незабаром буде включена в механізм соціально-економічних перетворень в Україні.

Разом з тим у даний час вибір майбутньої професії, професійне самовизначення відбувається в умовах нестабільної ситуації в країні, коли підлітки стикаються з найбільш непривабливими сторонами життя власних батьків, що нагадують «гонки на виживання», постійною утомою, роздратованістю, байдужістю до проблем дітей, переживанням своєї

безпорадності, тривоги за завтрашній день. Нестабільність і невизначеність життя, неясність перспектив соціального розвитку суспільства, матеріальні труднощі ведуть до того, що багато молодих людей із тривогою і побоюванням дивляться в завтрашній день, не можуть самостійно вирішити, чого вони хочуть від життя.

Необхідно мати на увазі також наступні моменти. Світ професій надзвичайно динамічний і мінливий. У нашій країні фахівці нараховують більш 7000 професій. Щороку з'являються близько 500 видів професій. Однак дійсність така, що за останні роки з'явилося безліч нових професій, отже процес відновлення видів праці відбувається ще швидше. Складається суперечлива ситуація, пов'язана з порівняно тривалим періодом оволодіння професійною майстерністю та швидким відновленням і зміною видів професійної праці.

Особливістю сучасного світу професій є поліпрофесіоналізм, тобто людині треба прагнути опановувати не однією професією, а декількома суміжними. Таким чином, професійне самовизначення: стає усе більш безперервним процесом.

Ця об'єктивно суперечлива ситуація нерідко стає причиною падіння в учнів інтересу до вибору професії, виникнення почуття тривоги, невпевненості в можливості вибрати справу, якій людина могла б присвятити себе більш повно. Відношення до цієї ситуації умовно виражається підлітками словами типу «навіщо старатись, якщо все одно прийдеться перевчатись; скільки не вчись, не встигнути»...

Крім того, в особистому досвіді підлітка, як правило, відсутнє переживання успіху, як особистої перемоги, досягнутої завдяки власній активності.

Усе це призводить до того, що учні або знаходяться в стані невизначеності, або зробили свій сумнівний і примітивний Професійний вибір. Адекватність же вибору і рівень освоєння професії впливають на всі сторони і загальну якість життя. Тому так важливо для людини, яка вступає у світ професій, зробити правильний вибір.

Людство живе у XXI столітті. Суспільству потрібний професіонал, який знає свою справу, здатний самостійно приймати рішення, нести відповідальність за них, за себе, за інших, за країну, який вміє ризикувати, , шукати, діяти, твориш. А для того щоб стати таким професіоналом, багатьом молодим людям на стадії вибору професії потрібна психологічна допомога. Все сказане дозволяє зробити висновок про актуальність спеціальної психологічної роботи з програми професійного самовизначення

Говорять, що японці, які вміють домагатися свого, 95% часу витрачають на планування і лише 5% - власне на реалізацію. Це виявляється є вигідним. Важливо, щоб професійний вибір приносив почуття радості, досконалості.

Відомо, що в умовах жорсткого ринку праці не всі робітники будуть мати постійну роботу протягом усього трудового життя, тим більше, пов'язану з однією і тією самою професією, спеціальністю, посадою. Це викличе необхідність не тільки удосконалюватися у професії, а й бути психологічно готовим до вибору іншого виду професійної діяльності, виявляючи економічну активність, здатність до професійного самовизначення, навички до самореалізації.

Молодь найменш підготовлена до сучасних вимог політичної, соціально-економічної та кадрової ситуації. В результаті відбувається поширення таких негативних тенденцій, як: бездуховність, максималізм, конформізм, агресивність, користолюбство, нещирість.

Серйозному перекручуванню піддалася система уявлень молоді про престижність освіти, праці. Знижуються уявлення нових поколінь про рівень професіоналізму та культури праці. Переоцінюються такі негативні явища, як спекуляція, рекет.

За результатами опитування, проведеного вченими [11] серед випускників шкіл міст Києва (200 учнів), Луганська (150 учнів), Харкова (100 учнів), маємо таку картину:

- 62% випускників загальноосвітніх шкіл не мають чітких уявлень щодо своєї майбутньої професійної кар'єри;

• у 84% старшокласників, що вже обрали професію, домінує мотив «хочу»:

• майже 75% випускників гімназій і ліцеїв орієнтуються на смаки та можливості своїх батьків, а не на свої сили й здібності;

• 61% учнів випускних класів із поглибленою профільною підготовкою і 52% учнів коледжів не змогли правильно визначити мету та предмет праці в обраній ними професії, але це не з вини навчальних закладів, проблема має глибокі корені.

З наведених вите даних можна зробити такий висновок: вибір майбутньої сфери професійної діяльності у більшості старшокласників грунтується на:

• обмежених знаннях і поверховій уяві про себе і світ професій, праці;

* рекомендаціях і матеріальних можливостях батьків;

• впливі засобів мас-медіа, рекламних кампаній, що не враховують принципів та підходів професійного самовизначення особистості.

Результати, які отримали вчені [11] у ході дослідно-експериментальної роботи, переконливо свідчать:

1. Проблема підготовки учнів до усвідомленого вибору професії є нині актуальною. Це вимагає введення в навчально-виховний процес шкіл спеціального курсу з професійного самовизначення особистості.

2. Процес професійного самовизначення старшокласників має суперечливий, довгостроковий характер, кінцевим результатом якого є розвиток здатності старшокласників до професійного самовизначення,

Таким чином, складна соціально-економічна ситуація в суспільстві негативно впливає на молодіжну політику, особливо у сфері професійного самовизначення старшокласників, що і визначає необхідність розробки нових підходів та технологій до вирішення даної проблеми.

2. Психологія особистісного самовизначення

Закінчуючи школу, старшокласники повинні бути психологічно готовими до дорослого життя. Поняття «психологічної готовності» передбачає у даному випадку наявність потреб та здібностей, що дозволяють випускнику школи найповніше реалізувати себе у професійній діяльності, громадському житті, майбутньому сімейному житті. Передусім, це потреба у спілкуванні з іншими людьми, потреба та здатність творчо працювати, по-друге, вміння теоретично мислити, орієнтуватися у різноманітних подіях, які відбуваються у сучасному світі, що виступає у формі наукового, теоретичного світогляду, по-третє, наявність розвиненої рефлексії, за допомогою якої забезпечується свідоме та критичне ставлення до себе.

Сформувавшись, ці якості утворюють психологічну базу для соціального та особистісного самовизначення школярів - центрального новоутворення раннього юнацького віку.

Відомо, що ідентичність - це результат самоусвідомлення та самовизначення свого «Я». А кінцевим продуктом процесу самопізнання є динамічна система уявлень людини про себе. В науковій літературі пропонуються, зокрема, такі визначення:

«Самоусвідомлення - це усвідомлення і оцінка людиною своїх дій та їх результатів, думок, почуттів, моральності та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе та свого місця в житті». Самооцінка - це є «певне ставлення до себе: своїх якостей, можливостей, фізичних (та духовних) сил» [19; 26]. Самооцінка - це особистісне судження про особисту цінність, що виражається в установках, властивих індивідові [4; 15]. Отже, самооцінка відображає ступінь розвитку в людини почуття самоповаги, відчуття особистої цінності і позитивного ставлення до всього, що входить до сфери його «Я». Тому низька самооцінка передбачає несприйняття себе самого, самозаперечення, негативне ставлення до своєї особистості.

Можна виділяти кілька джерел формування самооцінки, які набувають різної значимості в процесі становлення особистості. Для юнацького віку є актуальним порівняння себе з іншими людьми. Групи однолітків відіграють в дитинстві та юності дуже важливу роль, особливо для розвитку ідентифікації та формування установок. Вважається, що підлітки значно легше ідентифікують себе з іншими підлітками, ніж зі старшими людьми. Періодом виникнення свідомого «Я», як би поступово не формувалися окремі його компоненти, вважається підлітковий та ранній юнацький вік. Зростання самосвідомості та інтересу до особистого „Я» у старших підлітків обумовлює зміни в характері.

Останнім часом помітно зростає інтерес до вивчення юності як одного з визначальних етапів життєвого шляху. Важливо зрозуміти, які психологічні механізми сприяють розвиткові активної молодої людини як унікальної особистості, які досягати контролю над життєвими обставинами, бути діяльною, продуктивною і щасливою людною.

Дослідженню юнацького віку в сучасній психології присвячено багато праць. Серед науковців існують розбіжності щодо розуміння суті розвитку в юності меж та головних новоутворень цього періоду життя людини. Однак практично всі психологи визначають ранню юність як критичний період формування самосвідомості і розглядають розвиток самосвідомості як центральний психічний процес перехідного віку.

В науковій літературі виділяють кілька видів самовизначення. Гак, А.К.Маркова [17] визначає такі його види: життєве, особистісне, соціальне, професійне, індивідуальне, сімейне. Всі ці види є самовизначенням стосовно сформованих в суспільстві і прийнятих конкретною людиною критеріїв. Критерії різні щодо різного виду: для життєвого самовизначення - це загальнолюдські критерії сенсу життя, для особистісного - критерії становлення особистості, для соціального - критерії належності до певних сфер соціальних стосунків. Тому можна зробити висновок, що професійне самовизначення - це самовизначення згідно вироблених суспільством критеріїв професіоналізму, тобто, певно мірою воно зводиться до відповіді на-запитання:

"Хто я як людина, особистість, професіонал?"

У молодшому віці (15 - 17 років), у рамках становлення нового рівня самосвідомості, відбувається формування відносно стійкого уявлення про себе. До 16 - 17 років виникає особливе особистісне новоутворення! яке в психологічній літературі позначається терміном самовизначення. Цій проблемі присвячено чимало досліджень сучасних психологів. Вони концентрують увагу, в основному, на двох групах питань, У роботах Б. Ананьєва [1:2], Л. Божович [4], О. Леонтьєва [16], С. Рубінштейна [25], І. Чеснокової [29], В. Століна [27], А. Спіркіна [26] в загальнотеоретичному та методологічному аспектах проаналізовано проблеми становлення самосвідомості в контексті загальної проблеми розвитку особистості. В іншій групі досліджень розглядаються спеціальні питання, в першу чергу пов'язані з особливостями самооцінок. їх взаємозв'язок з оцінюванням оточуючих. Роботи Л. Божович [4; 5] дають багато для розуміння психологічної природи самовизначення. По-перше, вона показує, що потреба у самовизначенні виникає на певному етапі життя - на межі старшого підліткового віку і ранньої юності, і обґрунтовує необхідність виникнення цієї потреби логікою особистісного та соціального розвитку підлітка. По-друге, потреба у самовизначенні розглядається як потреба у формуванні певної смислової системи, в якій об'єднуються уявлення про світ і самого себе, формування цієї смислової системи передбачає пошук відповіді на одвічну проблему смислу свого особистого існування; по-третє, самовизначення нерозривно пов'язане з такою важливою характеристикою старшого підліткового та раннього юнацького віку, як спрямування у майбутнє; і, нарешті, по-четверте, самовизначення передбачає вибір професії. Водночас поняття самовизначення у Л. Божович лишається досить розпливчастим, нерозчленованим, не розглянуто й механізмів самовизначення.

І. Дубровіна вносить уточнення в проблему самовизначення як центрального моменту раннього юнацького віку. Результати досліджень [9] дозволяють їй стверджувати, що основним психологічним новоутворенням раннього юнацького віку слід вважати не самовизначення як таке (особисте,

професіональне, ширше - життєве), а психологічну готовність до самовизначення, яка передбачає:

а) сформованість на високому рівні психологічних структур, в першу чергу самосвідомості;

б) розвиненість потреб, які забезпечують змістовну наповненість особистості, серед яких центральне місце посідають моральні засади, ціннісні орієнтації і тимчасові перспективи;

в) становлення чинників індивідуальності, як результат розвитку і усвідомлення своїх здібностей та інтересів кожним старшокласником [9].

Водночас психологічна готовність увійти в доросле життя і зайняти в ньому гідне місце передбачає не завершені в своєму формуванні психологічні структури і якості, а визначену зрілість особистості, тобто у старшокласника сформовані психологічні утворення і механізми, які забезпечують йому можливість (психологічну готовність) безперервного зростання його особистості як тепер, так і в майбутньому.

Головною ознакою цього періоду є потреба юнака зайняти внутрішню позицію дорослої людини, вибрати професію, усвідомити себе членом суспільства, виробити світогляд, вибрати свій життєвий шлях. Самовизначення означає не автономію від дорослих, а чітку орієнтацію та визначення свого місця у дорослому світі.

Коли особистість самовизначилася? У нормативному плані це - соціально дозріла, стійка особистість, здатна адекватно розуміти і здійснювати свої права й обов'язки. Цей підхід позбавлений суб'єктивної сторони самосвідомості - усвідомлення свого «Я». Однією з фундаментальних для психології розвитку є категорія вік)' (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін. Л.И. Божович і ін.). Період вибору професії хронологічно збігається з підлітковим і юнацьким віком. Характерні для цього періоду життя становлення нового рівня розвитку самосвідомості, формування власного світогляду, визначення позиції в житті активізують процеси особистісного самовизначення і самопізнання, проектування себе в професії.

Основні характеристики особистісного самовизначення полягають у наступному:

1) потреба в особистісному самовизначенні являє собою потребу у формуванні значеннєвої системи, у якій поєднанні уявлення про себе і про світ;

2) особистісне самовизначення орієнтоване на майбутнє;

3) особистісне самовизначення пов'язане з вибором професії, але не зводиться до нього.

Із суб'єктивної точки зору, самовизначення характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в новій суспільно значимій позиції. Воно виникає тоді, коли людина стоїть перед необхідністю вирішувати проблему свого майбутнього. Самовизначення відрізняється від простого прогнозування свого майбутнього, від мрій, пов'язаних з Майбутнім. Воно грунтується на вже стійко сформованих інтересах і прагненнях суб'єкта, припускає врахування своїх можливостей і зовнішніх обставин, воно спирається на світогляд підлітка, що формується, і пов'язано з вибором професії.

У психологічному плані особистість, що самовизначилася - це суб'єкт, що усвідомив, чого він хоче (мета, життєві плани, ідеали), хто він є (свої особистісні і фізичні властивості), що він може (свої можливості), що від нього хоче або чекає колектив, суспільство, - це суб'єкт, готовий функціонувати в системі суспільних відносин,

Особистісне самовизначення є більш широким поняттям, але не означає, що професійне самовизначення цілком включається в особистісне.

Професійне самовизначення в порівнянні з особистісним часто припускає більш конкретну діяльність, зумовлену специфічним предметом, умовами, засобами праці, а також специфікою міжособистісних стосунків і відповідальності за дану роботу, що пов'язано із самим визначенням професії як обмеженого виду діяльності. Реально, допомога людині в професійному самовизначенні здійснюється більш цілеспрямовано (різними навчальними закладами і фахівцями), тоді як допомога в особистісному самовизначенні

проходить досить хаотично, том)' що «навчити бути особистістю» набагато складніше.

Професійне й особистісне самовизначення мають дуже багато спільного, а у вищих проявах майже зливаються. При спробі розділити їх можна виділити дві принципові відмінності.

Професійне самовизначення - більш конкретне поняття, його простіше оформити офіційно (одержати диплом тощо); особистісне самовизначення - це більш складне поняття, оформити офіційно його неможливо.

Професійне самовизначення залежить від зовнішніх, найчастіше сприятливих умов; особистісне самовизначення залежить від самої людини.

На Заході розповсюджене поняття «кар'єра» (наприклад, у США профорієнтація часто взагалі називається психологією кар'єри).

У нас існує своя традиція вживання цього слова, що припускає успіх у певній діяльності, але з деяким негативним відтінком (типу «кар'єризм»). Професійний вибір, на відміну від професійного самовизначення (за Є.І. Головахою), - «це рішення, що стосується лише найближчої життєвої перспективи школяра». Він може бути здійснений «як з урахуванням, так і без урахування віддалених наслідків прийнятого рішення», і «в останньому випадку вибір професії як конкретний життєвий план не буде опосередкований віддаленими життєвими цілями», Дж. Сьюпер вважає, що протягом життя (кар'єри) людина змушена робити безліч виборів

Поняття «самовизначення» цілком співвідноситься з такими «модними» нині поняттями, як «самоактуалізація», «самореалізація», «самотрансценденція»... При цьому багато мислителів пов'язують ці поняття з трудовою діяльністю. Наприклад, А.Маслоу вважає, що самоактуалізація виявляє себе «через захопленість значимою роботою».

І.С.Кон говорить, що самореалізація виявляється через працю, роботу і спілкування; П.Г.Щедровицький зазначає, що сутність самовизначення - у здатності людини творити саму себе, свою індивідуальну історію, в умінні постійно переосмислювати власну сутність.

На думку Е.А. Клімова [12] професійне самовизначення, що розуміється як один з найважливіших проявів суб'єкта діяльності, може розглядатися принаймні на двох взаємозалежних, але помітних рівнях: 1) гностичному (у формі перебудови свідомості, включаючи самосвідомість): 2) практичному (у формі реальних змін соціального статусу, місця людини в системі меж людських відносин).

Самовизначення припускає не тільки «самореалізацію», а й розширення своїх споконвічних можливостей - «самотрансценденцію» (за В.Франклом): «...повноцінність людського життя визначається через його трансцендентність, тобто здатність «виходити за рамки самого себе», а головне - в умінні людини знаходити нові змісти в конкретній справі і у всьому своєму житті...»-[32]. Таким чином, саме зміст визначає сутність самовизначення, самоздійснення і самотрансценденції.

За більш творчого підходу до життя сам зміст створюється людиною заново. У цьому випадку людина перетворюється на справжнього суб'єкта самовизначення, а не просто виступає як провідник якихось «вищих» змістів.

В зарубіжній психології як аналог поняття «особистісне самовизначення» виступає категорія «психосоціальна ідентичність» розроблена і введена в науковий обіг американським вченим Еріком Еріксоном [10]. Ідентичність - психосоціальна тотожність - дозволяє особистості усвідомлювати себе у всьому багатстві своїх ставлень до навколишнього світу та визначає її систему цінностей, ідеалів, життєвих планів, соціальних ролей з відповідними формами поведінки.

Ідентичність - умова психічного здоров'я, і якщо вона не сформується, то людина не знаходить себе, свого місця у суспільстві, почувається «втраченою».

Центральним моментом, крізь призму якого розглядається все становлення особистості в перехідному віці, включаючи і його юнацький етап, є «нормативна криза ідентичності». Термін «криза» використовується тут у значенні поворотної, критичної точки розвитку, коли паралельно загострюється вразливість і збільшується потенціал особистості. Вона опиняється перед двома

альтернативними можливостями, одна з яких веде до позитивного, а інша - до негативного напрямку. Слово «нормативний» означає, що життєвий цикл людини розглядається як ряд послідовних стадій, кожна з яких характеризується специфічною кризою у відносинах особистості з оточуючим світом, а все разом визначає почуття ідентичності.

Головним завданням, що постає перед індивідом у ранній юності, на думку Е. Еріксона, є формування почуття ідентичності на противагу ролевій невизначеності особистого «Я». Юнак повинен відповісти на питання «Хто Я?» і «Який мій подальший шлях?» У пошуках особистої ідентичності людина вирішує, які дії є для неї важливими, і виробляє певні норми для оцінки своєї поведінки та поведінки інших людей. Цей процес пов'язаний також з усвідомленням особистої цінності і компетентності.

Важливим механізмом формування ідентичності стають, як стверджує Е. Еріксон, послідовні ідентифікації дитини з дорослими, які складають необхідну базу розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. Почуття ідентичності формується у підлітка поступово; його джерелом слугують різні ідентифікації, корені яких ведуть в дитинство. Підліток вже намагається виробити єдину картину світосприйняття, в якій всі ці цінності, оцінки повинні синтезуватися. В ранній юності індивід прагне до переоцінки самого себе у відносинах з близькими людьми, суспільством в цілому - в фізичному, соціальному та емоціональному планах. Він напружено працює, щоб висвітлити різні грані своєї Я-концепції і стати, нарешті, самим собою, бо всі попередні способи самовизначення видаються йому непридатними.

Пошук ідентичності може відбуватися по-різному. Один із способів вирішення цієї проблеми полягає у випробуванні різних ролей. Деякі молоді люди після рольового експериментування та моральних пошуків починають просуватися в напрямку певної цілі. Інші зовсім можуть оминути кризу ідентичності. До таких відносяться ті, хто беззаперечно сприймає цінності своєї сім'ї і обирає шлях, визначений батьками. Деякі молоді люди у пошуках ідентичності зустрічають значні труднощі. Нерідко ідентичність здобувається

лиш після тривалих випробувань, численних спроб і помилок.

У багатьох випадках людині так і не вдається досягнути міцного відчуття особистої ідентичності. Головна небезпека яку, на переконання Е. Еріксона, повинна уникнути молода людина в цей період, є розмивання відчуття свого «Я» внаслідок розгубленості, сумнівів у можливості спрямувати своє життя в потрібне русло.

Канадський психолог Ж. Марша встановив чотири типових варіанти формування ідентичності [6, 234-235]:

1. Невизначену, ще не сформовану, «дифузну» ідентичність.
2. Наперед зумовлений, «приречений варіант розвитку».
3. Проба ролей або «мораторій» у спробі виробити ідентичність.
4. Реалізована або «зріла ідентичність».

Перший варіант означає, що молода людина не пройшла через випробування, пов'язані з самовизначенням; другий варіант передбачає, що індивід раніше визначеного терміну включився у "дорослу" систему взаємин, зробивши це під чужим впливом, - це розцінюється як несприятливий фактор для формування його особистісної зрілості У третьому випадку юнак знаходиться у процесі інтенсивного пошуку себе; «зріла ідентичність» свідчить про те, що криза пройшла відчуття самоідентичності, тобто власної визначеності, сформовано, і молода людина перейшла до самореалізації. Вказані варіанти формування ідентичності виступають в двох своїх значеннях: це етапи розвитку особистості і одночасно її тини. Пройшовши стадію невизначеної ідентичності, юнак може підійти до інтенсивного випробування різноманітних ролей, а те може залишитися й на початковому рівні, так і не переживши усіх труднощів та радощів пронесу самовизначення.

Дифузна ідентичність пов'язана з інфантильним бажанням якомога довше не вступати у доросле життя, з стійким станом тривоги, почуттям ізоляції та спустошення. Дифузна ідентичність може виявлятися у відкритому несприйнятті соціальних ролей, бажаних для сім'ї та найближчого оточення, у неповазі до всього вітчизняного та переоцінці закордонного, у прагненні стати

«нічим» (якщо це єдиний спосіб самоствердження, що залишився).

Тільки реалізована, сформована ідентичність особистості (довіра до світу -, самостійність, ініціативність, компетентність) дозволяє старшокласнику вирішити головне завдання, яке ставить перед ним суспільство, - завдання самовизначення, вміння розробити свій життєвий план.

3. Формування життєвих планів - характерна риса ранньої юності

Із мрії, в якій все досяжне і можливе, та ідеалу як абстрактного іноді явно недосяжного зразка поступово вимальовується більш-менш реалістичний, орієнтований на дійсність план діяльності. На відміну від мети, яка може бути як активною, так і споглядальною, життєвий план - це план дії.

Життєвий план - явище одночасно соціального та етичного порядку, тобто, ким бути (професійне самовизначення) та яким бути (моральне самовизначення). Життєвий план виникає, на думку І.С. Кона, тільки тоді, коли предметом роздумів стає не тільки кінцевий результат, але й способи його досягнення, шлях, яким збирається йти людина, ті об'єктивні та суб'єктивні ресурси, які йому для цього знадобляться.

Життєвий план виникає з однієї сторони як результат узагальнення цілей, які ставить перед собою особистість в поєднанні з мотивами та ціннісними орієнтаціями. З іншої сторони - це результат конкретизації цілей і мотивів [і 4,190].

Життєвий план - це план діяльності, тому він «заземлюється», в першу чергу, на вибір професії [13].

Для того, щоб розробити його, юнак повинен більш-менш чітко поставити перед собою як мінімум такі запитання:

1. В яких сферах життя сконцентрувати зусилля для досягнення успіху?
2. Що саме і в який період життя має бути досягнуто?
3. Якими засобами і в які конкретні строки можуть бути реалізовані

поставлені цілі?

У відмінності від мрії, що може бути як об'єктивної, так і споглядальної, життєвий план - це план діяльності, тому він заземлюється, у першу чергу, на виборі професії.

Говорячи про життєві плани юнацтва, не можна не сказати про їхнє місце в життєвій перспективі особистості. Яка сутність життєвої перспективи? Це життєві плани, мета, ціннісні орієнтації. Так. життєві плани є засобом здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному і змістовому аспектах. Життєві цілі - це більш масштабні і хронологічно менш визначені події, ніж плани. Як приклади життєвих планів можна навести вступ до вузу, підвищення у посаді; як життєва мета - гарна робота, матеріальне забезпечення, щасливе сімейне життя тощо.

Передбачається, що реалізація планів у кінцевому результаті призводить до здійснення життєвих цілей. Таким чином, життєві плани розглядаються як засоби досягнення життєвих цілей, що у свою чергу є предметним вираженням найбільш загальних ціннісних орієнтацій особистості. Тому життєві плани складають найближчу перспективу особистості, а мета - віддалену.

Вибір професії - старшокласниками визначається їхньою найближчою перспективою, але якщо він не буде обумовлений віддаленими життєвими цілями, то при здійсненні вибору професії знову виникає ситуація невизначеності.

Можна зробити висновок, що життєві плани, мета і ціннісні орієнтації грають досить істотну роль у життєвому і професійному самовизначенні старшокласників, їхня роль полягає у виконанні формуючої, регулятивної і направляючої функцій стосовно побудови і реалізації життєвої перспективи. Особистий професійний план виступає як елемент професійного самовизначення.

Результатом професійного самовизначення для старшокласника є відносно визначений, позитивно емоційно забарвлений і реалістичний план, як

мінімум, найближчих кроків на професійному шляху (вибір форми професійного навчання, навчального закладу).

За підсумками розвитку дитини в школі результатом його професійного самовизначення повинна бути готовність до вибору професії, обмірковування, проектування варіантів професійних життєвих шляхів, А результатом його самостійної діяльності с складання особистого професійного життєвого плану (або, що ближче до реальності, плану професійного «старту»). Також важливим і необхідним результатом діяльності самовизначення с чітке осмислення того, що «я сам» вибрав професію. Якщо всього цього немає, то немає і самовизначення як такого.

Побудова якого-небудь визначеного проекту особистого професійного плану - справа складна, залежить від ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників. Рішення задачі вибору професії може бути не тільки раціональним, «аналітичним», але й емоційним. Головний критерій тут - не будь-яка зовнішня оцінка, а стан задоволеності оптанта зробленим вибором, за умови, що обставини цього вибору ним досить добре усвідомлені.

Індивідуальна ситуація вибору професії (проектування професійного життєвого шляху і, насамперед, його «старту») при всій багатогранності в кожного старшокласника конкретних життєвих обставин має деяку загальну структуру. Е.А.Клімов [12] виділяє вісім найважливіших типів обставин, які впливають на вибір професії старшокласниками:

1. Позиція старших членів родини.
2. Позиція однолітків, «значимих інших» з кола позасімейного спілкування.
3. Позиція вчителів, шкільних педагогів, вихователів, класного керівника, шкільного психолога.
4. Здібності, уміння, досягнутий рівень розвитку учня як суб'єкта діяльності.

5.Рівень домагання учня на суспільне визнання. Недооцінка, переоцінка своїх можливостей, занижені або завищені домагання - важливі регулятори у виборі професії, у професійній адаптації.

6. Рівень інформованості.

7. Схильності до тих або інших видів діяльності.

8. Сформовані на даний момент особисті професійні плани учнів (включаючи і випадок їхньої повної невизначеності, і випадок відсутності).

Порівняльне вивчення життєвих перспектив 969 восьмикласників і 625 десятикласників м. Києва, проведене Е.І.Головахохою [7] показало, що достатньо визначене уявлення про своє майбутнє і про термін реалізації подій є у восьмикласників; до 10-класу такі цілі тільки уточнюються. Але в змісті планів наявні деякі протиріччя.

В своїх очікуваннях, пов'язаних з майбутньою професією, діяльністю і сім'єю, юнаки достатньо реалістичні. Однак, в сфері освіти, соціального становлення і матеріального благополуччя їх прагнення часто завищені: вони очікують занадто багато і занадто швидко. При цьому високий рівень соціальних очікувань не підкріплюється такими ж високими професійними прагненнями. У багатьох молодих людей більше одержувати не поєднується з психологічною готовністю до більш високої кваліфікованої і продуктивної праці. Така установка є соціально небезпечною і може обернутись особистими розчаруваннями.

Заслуговує на увагу недостатня конкретність професійних планів юнаків та дівчат.

Головне протиріччя життєвих перспектив, за даними Е.І.Головахи [7] - недостатня самостійність і готовність до самовіддачі заради майбутньої реалізації своїх життєвих цілей.

5. Сутність професійного самовизначення

Різноманіття різних концептуальних підходів у розгляді проблеми професійного самовизначення викликано не тільки складністю даного питання, але і культурно-історичною обумовленістю реалізації самовизначення більшості людей, що проживають у конкретній країні або в конкретних регіонах однієї і тієї ж країни, а також неоднорідністю населення конкретних країн і регіонів. Усе це робить проблему професійного самовизначення різною по способах розгляду і вирішення. Можна також припустити, що «правильність» способу рішення цієї проблеми, у першу чергу, буде залежати від особливостей конкретного підлітка і загального рівня розвитку самого психолога-профконсультанта.

У вітчизняній психології і педагогіці накопичений багатий досвід в галузі теорії професійного самовизначення, що багато в чому визначив сучасні підходи до даної проблеми. Особливістю всіх цих досліджень є усе більш посилена увага до особистіших аспектів професійного самовизначення.

Е.А. Клімов (1996) вважає, що обмірковування життєвого і, зокрема професійного, трудового шляху є неодмінно деяке зменшення невизначеності уявлень про майбутнє. Але зменшення невизначеності не слід розуміти як спорудження деяких огорож, що перешкоджають подальшому розвиткові. Залишаючи осторонь деякі можливості вибору, людина в той же час знаходить нові, недоступні раніше можливості професійного розвитку. Отже «самовизначення» не просто як «самообмеження», а як важливий прояв психічного розвитку, як активний пошук можливостей розвитку. «Професійне самовизначення», у розумінні Е.А, Клімова. це діяльність людини, що приймає той або інший зміст у залежності від етапу її розвитку як суб'єкта праці.

Цікавими є також роботи закордонних дослідників в галузі професійного самовизначення, психології праці і ролі профконсультанта Американські дослідники показам, що вдало обрана професія підвищує самоповагу і

позитивне уявлення людини про себе, скорочує кількість фізичних і психічних проблем, пов'язаних зі здоров'ям і підсилює задоволеність життям.

Усе це дозволяє зробити висновок про нерозривний зв'язок професійного самовизначення із самореалізацією людини в інших важливих сферах життя.

Насамперед необхідно розглянути загальні, найбільш суттєві ідеї або основні концептуальні положення проблеми розвитку здатності молоді до професійного самовизначення відповідно до завдань сучасної Доктрини освіти в Україні.

Аналіз накопиченого теоретичного та практичного матеріалу з проблеми професійного самовизначення особистості - дає змогу визначити концептуальні положення. Професійне самовизначення є багатоаспектним процесом, який можна розглянути з точки зору різних підходів;

1) як систему завдань, які ставить суспільство перед особистістю (соціологічний підхід);

2) як процес поетапного прийняття рішень, завдяки яким індивід формує баланс між власними перевагами та потребами системи розподілу праці у суспільстві (соціально-психологічний підхід);

3) як процес формування індивідуального стилю життя, значною часткою якого є професійна діяльність (диференційно-психологічний підхід).

Професійне самовизначення передбачає формування суб'єкта конкретного виду праці - професії, спеціальності, посади, що характеризується високою мобільністю; вимагає широкої орієнтації у світі праці, не обмежуючи можливості розвитку і саморозвитку особистості [30, 9].

З точки зору вищевказаних підходів професійне самовизначення особистості розглядається як «Я-концепція» індивіда, що відбиває його розуміння, переживання й наміри, предметні дії у професійній діяльності в конкретних соціальних умовах. Орієнтація молоді на професійну працю та вибір свого професійного майбутнього є невід'ємною часткою усього навчально-виховного процесу закладів освіти за умов обов'язкового його

доповнення інформаційною і консультативною роботою, практичною діяльністю, спрямованою на розвиток нахилів і здібностей особистості.

Професійне самовизначення це процес і результат свідомого і самостійного вибору професії. Процес професійного самовизначення включає:

- розвиток самосвідомості;
- формування системи цінностей;
- моделювання свого майбутнього;
- побудова «ідеального образу» професіонала.

Процес професійного самовизначення має динамічний, усвідомлений характер і здійснюється протягом усього життя людини. Відповідно до сучасних загальновизнаних освітянських вимог існують такі його етапи:

1) емоційно-образний - характерний для. дітей старшого дошкільного віку;

2) пропедевтичний - характерний для учнів молодшого шкільного віку (1-4 класи);

3) пошуково-зондуючий - характерний для молодших підлітків (4-7 класи);

4) період розвитку професійної самосвідомості (8-10 класи);

5) період уточнення соціально-професійного статусу (10-12 класи);

6) період входження в професійну діяльність (учні та студенти середніх спеціальних, професійно-технічних і вищих закладів освіти);

7) саморозвиток фахівця безпосередньо у професійному середовищі [5, 4]. Зупинимося детальніше на характеристиці 4-5 періодів, які безпосередньо відносяться до професійного самовизначення.

Період 4 (розвиток професійної самосвідомості) характеризується: сформованістю в учнів старших класів особистісного погляду на проблему вибору професії; умінням співвідносити суспільну спрямованість мети вибору сфери професійної діяльності зі своїм ідеалом; уявою про цінності та свої реальні можливості щодо майбутньої професії. Для цього учні оволодівають

оптимальними знаннями, уміннями та навичками наукових основ вибору професії, яких набувають у процесі вивчення спеціальних курсів.

Період 5 - уточнення соціально-професійного статусу. На основі попереднього етапу навчання з учнями 10-12 класів здійснюється профорієнтаційна діяльність щодо поглибленого вивчення навчальних предметів та професійних занять, до яких у них виявлені стійкий інтерес та здібності. Значна увага приділяється розвитку професійно важливих якостей з обраного виду діяльності, контролю та корекції професійних планів. Проводиться ознайомлення із засобами результатів досягнень у професійній діяльності, самопідготовка до обраної професії. Цілеспрямовано здійснюється соціально-професійна адаптація. Відбувається формування не тільки професійно важливих знань, умінь та навичок, а й розвиток цінностей та норм конкретної поведінки щодо певного виду професійної діяльності.

У віковій психології професійне самовизначення розглядають як ряд етапів [6.235-236].

Перший етап - дитяча гра, протягом якої дитина приймає на себе різні професійні ролі, «програючи» окремі елементи пов'язаної з ними поведінки.

Другий етап - підліткова фантазія, коли підліток бачить себе у мріях представником тієї чи іншої привабливої для нього професії.

Третій етап, який охоплює весь підлітковий та більшу частину юнацького віку, - попередній вибір професії. Різні види діяльності сортуються та оцінюються спочатку з точки зору інтересів підлітка («Я люблю читати художню літературу», «Стану філологом»), потім - з точки зору його здібностей («В мене гарні справи з математикою; може, зайнятися нею?») і, нарешті, з точки зору його системи цінностей («Хочу допомагати людям, стану юристом»).

Четвертий етап - практичне прийняття рішення, власне вибір професії включає в себе два головних компоненти: визначення рівня кваліфікації майбутньої діяльності, обсягу та часу підготовки до неї, вибір конкретної спеціальності. Вибір спеціальності - багатоступеневий процес. Вже до кінця IX

класу школярі повинні зробити вибір між трьома соціальними орієнтаціями: на загальну освіту (вступ у X клас), на професійну освіту (вступ в ПТУ або технікум), безпосередньо на роботу (з наступним завершенням або не завершенням освіти). Крім інтересів, здібностей та ціннісних орієнтацій, важливу роль у прийнятті рішення має оцінка своїх об'єктивних можливостей - матеріальних умов сім'ї, рівня навчальної підготовки, стану здоров'я тощо. Той, хто вибирає професійну, освіту або роботу, повинен відразу ж доповнити соціальну орієнтацію професійною - куди саме поступити та що робити. У інших таке рішення відкладається до закінчення XI класу, до того ж у одинадцятикласників, як і у дев'ятикласників, вибору професії передує більш широка соціальна орієнтація: установка на вуз, спеціальну професійну освіту або роботу. Вибір професії передбачає наявність у школярів інформації двоякого роду: про світ професій (в цілому) взагалі та можливості і вимоги кожної з них: про себе, свої здібності та інтереси, і такої інформації старшокласнику не вистачає. В основі ставлення до світу професій лежить запозичений досвід - відомості, отримані від батьків, знайомих, друзів, однолітків, з книжок, кінофільмів, телепередач. Досвід цей звичайно абстрактний, тому що не пережитий, не вистражданий людиною. Переважна більшість старшокласників обирає професію більш-менш стихійно. Суттєві фактори професійного самовизначення - це віковий період, в якому здійснюється вибір професії, рівень інформованості і рівень домагань старшокласників.

Введення профільного навчання в старших класах відповідає структурі загальноосвітніх і життєвих установок більшості старшокласників. Багаторічна практика переконливо показала, що починаючи переважно з старшого підліткового віку (приблизно з 15 років), у системі освіти повинні бути створені умови для реалізації інтересів дітей, що. мають на меті навчатися, розвивати свої здібності та реалізовувати подальші життєві плани. Для цього потрібно знати які професійні здібності особистості домінують, як своєчасно визначити інтереси, нахили, спрямованості особистості.

Форми, методи та засоби професійного самовизначення. Розвиток здатності старшокласників до професійного самовизначення здійснюватиметься на основі таких форм, методів і засобів:

• форми: групові та індивідуальні професійні й медичні консультації, уроки, заняття; профорієнтаційні ігри, ситуації, тренінги, вправи; організація та проведення «Днів кар'єри», досліджень, бесід, лекцій, зустрічей тощо;

• методи: самоаналіз, аналіз професій, практична проба сил; інтерв'ювання, спостереження, анкетування; контроль знань, експертна оцінка; пошукові ситуації', лабораторно-практичні роботи, моделювання професійної діяльності, творчі завдання, експерименти;,

»засоби: професійна інформація (робота зі спеціальною літературою) [19]:

• аудіо - візуальні, комп'ютерні (розвиток інтересів, задатків, здібностей);

• психодіагностика двох рівнів (корекція професійних планів та намірів). Результати: розвиток інтересів, нахилів до бажаного або обраного виду,

роду професійної діяльності, професії; формування вміння усвідомленого вибору навчального закладу, пошуку роботи; соціально-професійна адаптація випускників до умов та потреб ринку праці.

Зазначені методи, форми і засоби складають логіко-змістовну основу системи такого впливу та структуру модифікованої українськими вченими програми **з** професійного самовизначення старшокласників «Людина і світ професій» [28].

6. Психологічний супровід вибору професії

У сучасному суспільстві актуально і гостро постає проблема конкретної психологічної допомоги людям у їхньому професійному самовизначенні. Завдання психолога - дати людині психологічні засоби вирішення його особистісних проблем, пов'язаних із професійним самовизначенням. Психологи можуть на основі діагностики цих проблем допомогти людині в здійсненні

професійного вибору або забезпечити передумови до здійснення цього вибору в майбутньому.

Психологічний супровід вибору професії повинний будуватися на нормах і законах психічного розвитку людини. Для рішення проблем професійного самовизначення недостатньо дати рекомендації про те, яка професія підходить індивідові, а яка ні. Психолог-консультант повинен забезпечити умови, що стимулюють ріст людини, у результаті чого оптант (слово «оптант» означає той, що вибирає професію) сам міг би взяти на себе відповідальність за той або інший професійний вибір. Психологічна робота насамперед допомагає підліткові побачити й усвідомити свої проблеми, стимулює розвиток особистості, окреслює зону можливих дій для розв'язання проблем, висвітлює сильні і слабкі сторони індивідуальності, намічає реальні кроки до успіху.

Можна виділити ряд типових психологічних проблем, пов'язаних із професійним самовизначенням особистості:

1. Неузгодженість ідеального і реального образу обраної професії.

2. Неузгодженість реальної й ідеальної мотивації професійного вибору.

3. Неадекватна самооцінка.

Вирішення будь-яких психологічних проблем пов'язано, насамперед, з усвідомленням і прийняттям цих проблем, з розвитком самосвідомості людини. Робота для підвищення рівня самосвідомості і самооцінки дозволяє учням вийти на усвідомлення рівня мотивації професійного вибору реально діючих і бажаних мотивів праці, загострити психологічні протиріччя, що можуть змусити учнів вирішувати проблему професійних пошуків або професійного вибору, а не чекати готових пропозицій і вказівок.

У процесі психологічного супроводу професійного самовизначення важливо володіти інструментарієм діагностики підростаючого покоління. Психодіагностичні методики надають можливість краще зрозуміти і пізнати їх психологію, індивідуально-психологічні та вікові особливості, незрозумілі на перший погляд моменти поведінки, внутрішній світ, визначити інтереси, нахили, здібності, широкий спектр характерологічних рис особистості.

Разом з тим, щоб удосконалити професійну підготовку нового покоління молоді до праці в умовах ринку, підвищити ефективність форм і методів профорієнтаційної роботи необхідно впроваджувати сучасні профорієнтаційні технології. Так, українські вчені пропонують модель сфери «Людина - професія».

Модель складається з таких компонентів: самоаналіз, аналіз професії, професійні проби, перевірка результатів вибору, стажування, працевлаштування, задоволеність працею.

Пропонуємо деякі компоненти цієї моделі, що стосуються завдань освіта.

1. Метод самоаналізу. Він має три аспекти, які складають суттєве визначення професійної компетентності і засобів діяльності індивіда (інтелект, емоції, воля), сенсорні можливості (зір, слух, органи нюху, смак, чуття), а також фізичну придатність. Для перевірки згаданих вище якостей використовується діагностична форма, що дає змогу визначити нахили особистості й професійно важливі якості.

2. Метод аналізу професій. За цим методом формуються два критерії - загальний і приватний. Загальний критерій характеризує рівень інформованості суб'єкта про можливості оволодіння професією і вимог до особистості. Він визначається двома ознаками: «Технічні знання» та «Розуміння соціально-економічного значення професії» [21, 129 -145].

Приватний критерій визначає глибину і повноту інформованості суб'єкта про професії, що найбільш підходять для нього, відповідність професії до здібностей учня, його якостей, технічних навичок.

3. Методика професійних проб. Учням пропонуються проби з 16 видів діяльності кожен рік [ЗО, 87-116]. Наприклад, професійна проба (одна) з комерційного виду діяльності складається з таких завдань: визначення загальних положень про дизайн; виконання дизайнерських робіт; добір обладнання, необхідного для дизайну: складання плану оформлення офісу; обговорення умов з виконавцями робіт; розрахунки вартості.

Протягом трьох років (8-10 кл.) професійні проби проводяться три рази з

кожного виду діяльності. Така робота дає змогу оцінити рівень знань, умінь, навичок до певного виду діяльності. Зараховується 50% виконаної роботи, а також індивідуальний стиль виконання роботи: активність, охайність, кмітливість, компетентність, творчість.

Однією з найскладніших (і одночасно творчих) проблем є пошук змісту для конкретного клієнта, що самовизначається. Але єдиного змісту (для всіх однакового) бути не може. Винятки становлять лише епохи воєн і моральних випробувань, коли народ або окремі шари суспільства об'єднані загальною ідеєю.

Розглянемо схему побудови особистої професійної перспективи (ОЇЇІ7) як варіант змістовно-процесуальної моделі професійного самовизначення (див. таблицю).

За основу взято схему, запропоновану Є.А.Клімовим. що суттєво доповнена ціннісно-змістовими компонентами. У лівій частині • таблиці - компонент схеми побудови ОПП, а в правій - питання для роботи з клієнтами [23,22-24].

Схема побудови особистості професійної перспективи (ОПП)

Компоненти ОПП	**Опитувальник за схемою побудови ОПП (відповіді пишуть на аркушах : проставляють номери запитань і одразу дають відповідь)**
1	**2**
1. Усвідомлення цінності чесної праці (ціннісно – моральна основа самовизначення)	1.Чи варто в наш час чесно працювати? Чому?
2. Усвідомлення необхідності професійної освіти після школи	2. Чи варто продовжувати навчання після школи, адже можна й без цього добре влаштуватися?
3. Загальне орієнтування в соціально – економічній ситуації країни та прогнозування її зміни	3. Коли в Україні жити стане краще?

4. Знання ринку професійної роботи (макроінформаційна основа самовизначення)	4. Завдання : три літери (м, н, С) – за три хвилини написати професії, що починаються на ці літери. Якщо буде зазначено більше 17 професій, то це вже непогано
5. Виділення далекої мети (мрії) та її узгодження з іншими важливими життєвими цілями	5. Ким би ви хотіли стати (за фахом) через 20 – 30 років?
6. Виділення найближчої професійної мети (як етапів і шляхів до далекої мети)	6. Виділіть основні 5 -7 етапів на шляху до своєї мрії
7. Знання конкретних обраних цілей: професій, навчальних закладів, місць роботи (мікроінформаційна основа вибору)	7. Завдання : виписати три неприємних випадки, пов'язаних із роботою за обраним фахом, і три - пов'язаних із навчанням у ВНЗ або у коледжі
8. Уявлення про свої можливості та недоліки, що можуть вплинути на досягнення поставленої мети	8. Що у Вас самих може перешкодити Вам на шляху до мети? (Про «лінь» писати не можна – треба конкретніше.)
9.Уявлення про шляхи подолання своїх недоліків (і про шляхи оптимального використання своїх можливостей)	9. Як ви збираєтесь працювати над своїми недоліками й готуватися до опанування професії (до вступу у ВНЗ) ?
10. Уявлення про зовнішні перешкоди на шляху до мети	10. Хто і що може перешкодити Вам у досягненні у досягненні мети?
11. Знання про шляхи подолання зовнішніх перешкод.	11. Як Ви збираєтеся долати ці перешкоди?
12. Наявність системи резервних варіантів вибору.	12. Чи є у Вас резервні варіанти вибору?
13.Уявлення про зміст своєї майбутньої роботи	13. У чому Ви бачите сенс свого професійного життя (заради чого Ви хочете опанувати професію та працювати) ?
14. Початок практичної реалізації ОПП	14. Що Ви вже зараз робите для реалізації своїх планів (писати про те, що Ви добре вчитеся, не можна; що Ви робите крім цього) ?

Якщо робота проводиться з класом, то кожний бере звичайний аркуш із зошита, підписує його, проставляє номер запитання і виписує відповідь (зазвичай на весь опитувальник витрачається близько 25-30 хв). Після цього результати обробляються.

Якщо це індивідуальна профконсультація, психолог-консультант може вставляти питання безпосередньо в бесіду з клієнтом. При цьому краще орієнтуватися на компоненти. Чому? По-перше, вони повніші за своїм змістом, а по-друге, більше враховують позитивні характеристики ситуації даного клієнта (наприклад, пункт 8: праворуч - питання про недоліки, а ліворуч - акцент робиться на можливостях і достоїнствах клієнта).

І в опитувальнику для роботи з класом, і в індивідуальній бесіді-профконсультації формулювання питань може видозмінюватися за умови збереження головного їхнього змісту.

Якщо уважно подивитися на дану схему ОПП. можна зрозуміти, що в ній так чи інакше представлена майже вся психологія. Це означає, що профорієнтація - дуже складна і розгорнута в часі робота. Якщо профорієнтаційна допомога надається протягом 30-40 хвилин, то звичайно таку «допомогу» називають профанацією.

Можливі різні варіанти обробки результатів (за опиту вальни ком ОПП):

Перший варіант. Аркуші збирають, і психолог сам оцінює якість відповідей. Нижче подано орієнтовні критерії оцінок (за кожним запитанням):

1 бал - відмова відповідати на дане запитання:

2 бали - явно помилкова відповідь або чесне визнання того, що немає відповіді;

3 бали - мінімально конкретизована відповідь (наприклад, збираюся вступати до ВНЗ, але не ясно, у який саме ВНЗ); '

4 бали - конкретна відповідь зі спробою обґрунтування;

5 балів - конкретна і добре обгрунтована відповідь, що не суперечить іншим відповідям.

Другий варіант. Спочатку учні самі оцінюють свої відповіді, потім психолог збирає аркуші, оцінює їх і порівнює із самооцінюванням школярів.

Увага: опитувальник призначений тільки для виявлення проблемних компонентів (низькі бали за відповідні запитання). У роботі з опитувальником немає сенсу аналізувати узагальнені результати.

Проведений експеримент у школах міст Києва і Харкова Н. В. Жемерою [11] свідчить про те, що учні 8-9 класів, і навіть, коледжів і ліцеїв, а також їхні батьки потребують кваліфікованої допомоги у вирішенні найскладнішої проблеми життя - вибору професійної кар'єри. Так, 99,5% опитаних відповіли, що хочуть вивчати запропонований курс «Людина і світ професій», 99,8% визначили, що їм конче необхідна допомога у вирішенні проблеми вибору свого професійного майбутнього.

Другий результат пов'язаний з проблемою формування сенсу життя у процесі професійного самовизначення особистості. Автори методики вважають, що вибір професії - це моральне рішення, від якого залежить майбутнє самої особистості і суспільства. Вивчаючи професійні наміри школярів, вони констатували, що у відповідях учні на перший план поставили питання «задоволеність працею», на друге - «суспільну її значущість» і тільки на третє - «матеріальний добробут». Такі результати були в м. Харкові. Учні київських шкіл мали інші наміри і мотиви вибору. У багатьох випадках (до 62%) переважати мотиви побутового характеру. Наприклад, «хочу заробляти багато грошей, а ким бути мені однаково», «мрію про те, щоб мати змогу комфортно жити», «хочу багато грошей, щоб подорожувати» тощо.

Зрозуміло, що вік учнів, які брати участь в експерименті, 13-17 років, це період романтизму, тому мабуть доцільно насамперед виховати у них уміння об'єктивно оцінювати як свої можливості, так і навколишній світ, спираючись на знання, отримані ними у ході вивчення курсу, а також позитивний, дієвий життєвий досвід батьків, учителів, оточуючих дорослих.

Саме тому приділялося багато уваги пізнанню учнями своїх інтересів, потреб, намірів, задатків та здібностей, розвитку в них уміння співвідносити останні з вимогами бажаних або обраних професій. Робити адекватний, раціональний вибір, планувати професійну кар'єру, тобто обирати професію усвідомлено.

Виходячи з головного завдання навчання в основній школі, яке полягає у необхідності подальшого засвоєння соціокультурного досвіду вихованцями,

завданням педагогічного супроводу процесом професійного самовизначення старшокласників с оволодіння ними методами аналізу та аналітичної розумової діяльності. Це зумовлює формування у тих, хто навчається, так званої пояснювальної інтелектуально-пізнавальної здатності. А здатність до професійного самовизначення і є, інтелектуально-пізнавальною здатністю. Остання побудована на доброму знанні і розумінні знаків та символів, які виражаються у спеціальних знаннях, поняттях, термінах та визначеннях профорієнтаційної спрямованості.

Оволодіння методом аналізу є необхідною передумовою для реалізації наступного етапу саморозвитку особистості - здатністю до самоаналізу та адекватної самооцінки. Такі знання отримують у 8 класі (18 год), вивчаючи перший розділ програми «Світ людини» [28, 16-18]. Далі завдання ускладнюється і головною метою навчання у 9 класі (26 год) стає вивчення змісту розділу «Образ-Я» [28, 23-26] та оволодіння методом синтезу. На цій основі учні набувають уміння зі складання «Образ-Я» в бажаній або обраній професії. Тобто розвиток синтезуючої розумової діяльності, що зумовлює формування пояснювально-прогнозуючої, інтелектуально-пізнавальної здатності учнів. Ця здатність сприяє розвитку уміння співвідносити свої психофізіологічні можливості з вимогами професійної діяльності. Оволодіння такими уміннями розвиває здатність учнів не тільки розмірковувати про своє майбутнє, а й використовувати ці знання у практичній діяльності, а саме - приймати раціональне, адекватне соціально-економічній ситуації рішення щодо майбутньої професійної діяльності.

ВИСНОВКИ

Підготовка молоді до праці і вибір професії - важлива державна справа. Необхідно забезпечити зв'язок загального та трудового виховання, організувати участь старшокласників у суспільно корисній праці, забезпечуючи свідомий вибір професійної підготовки.

Професійна орієнтація - частина соціального самовизначення особистості. Вибір професії по-справжньому вдалий тільки тоді, коли він пов'язаний з соціально-моральним вибором, з роздумами про смисл життя.

В останні роки спостерігається зростання престижу освіти. Статистика свідчить, що кількість абітурієнтів, які бажають навчатися в українських вузах, зростає у арифметичній професії. Найпрестижнішими вважаються фінансові та юридичні спеціальності, що призвело в останні роки до дисбалансу пропозиції і попиту на професії. Підйом економіки, відновлення роботи багатьох підприємств засвідчив проблему нестачі робітничих та інженерних професій.

Ринкові відносини характерні підвищеною динамічністю виробництва, ризиком тимчасового безробіття, потребою раптово змінити професію чи місце роботи. В цих умовах від спеціаліста вимагається високий рівень професіоналізму, бездоганна якість виконуваної роботи, а також постійне підвищення власної конкурентоспроможності на ринку праці. Він має бути цілеспрямованим, здатним до безперервного саморозвитку, стресовитривалим тощо.

Важливо відмітити, що одним із важливих чинників формування ідентичності є. професійне середовище. Адже воно має свою ідеологію, критерії оцінювання, відзначається стійкою органічною культурою, яка включає правила входження в професійне товариство, логіку розгортанні професійної кар'єри, оцінку професійних досягнень. Тому життя в професійному товаристві розвиває професійну і особисту ідентичність людини. Теоретичний аналіз літератури з проблем ідентичності, професійного самовизначення в підлітковому та ранньому юнацькому віці дозволяє зробити такі висновки:

1. В основі професійного самовизначення у ранній юності лежить особистісне самовизначення, яке має ціннісно-смислову природу; активне визначення своєї позиції відносно суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі смислу свого особистого існування.

2. Найбільш об'ємним визначенням особистого самовизначення є процес формування смислової системи, в якій поєднані уявлення про себе і світ.

3. Усвідомлений вибір професії, тобто здатність до професійного самовизначення старшокласників, можна розвинути за допомогою спеціально організованого вивчення відповідного курсу. Його зміст має ефективно впливати на розвиток здатності учнів свідомо вибирати майбутню професію, тобто адаптуватися до потреб і умов ринку праці.

4. Програмою такого курсу має бути передбачено впровадження в навчально-виховний процес школи сучасних форм, методів та заходів психолого-педагогічного впливу, які сприяють засвоєнню учнями знань, умінь та навичок з професійного самовизначення.

5. Для підготовки старшокласників до усвідомленого вибору професій необхідно сформувати у них відповідні уявлення, знання, уміння та навички, Учні повинні знати: значення усвідомленого вибору професії (принципи, підходи та сутність процесу професійного самовизначення особистості), вимоги до складання особистісного плану професійної кар'єри; правила вибору професій; загальні поняття про професії, види професійної діяльності; інтереси, мотиви й цінності професійної праці; психологічні та психофізіологічні властивості й можливості особистості; поняття про темперамент та характер; міжособистісні відносини, спілкування; емоційно-вольову сферу, інтелектуальні здібності, духовність; творчий потенціал та його значення для успішної професійної діяльності.

Отже, професійне самовизначення є процес узгодження можливостей людини з професією. Процес складний, багатогранний, побудований на суперечностях. Завдання навчальних закладів полягає у створенні педагогічних умов, спрямованих на подолання таких суперечностей. Розглядати його необхідно не з точки зору «управління» процесом вибору професії, що було притаманне тоталітарній педагогіці, а як коректне педагогічне супроводження розвитку здатності старшокласників до усвідомленого вибору професії. Такий вибір і складає сутність процесу професійного самовизначення старшокласників.

Питання для обговореним

Місце професійного самовизначення у житті людини

Особливості професійного самовизначення в сучасних умовах.

Характеристика поняття "психологічна готовність

Основні джерела формування самооцінки особистості

Соціальне та особистісне самовизначення. їх співвідношення

Основні види самовизначення

Особистісні новоутворення юнацького віку.

Психологічна природа самовизначення особистості у трактуванні відомих відомих наукових шкіл:

а) Б.Ананьева, О.Леонтьєва, С. Рубінштейна та ін.;

б) Л.Божович;

в) І. Дубровіної.

Особистісне самовизначення, його характеристика.

Співвідношення понять особистісне та професійне самовизначення.

Рівні професійного самовизначення (за Е, Клімовим).

Особистісне самовизначення як "психосоціальна ідентичність" в працях Е. Еріксона.

Типові варіанти формування ідентичності за Ж. Марша.

Життєві лани і вибір професії.

Передумови формулювання життєвих планів.

Найважливіші чинники вибору професії старшокласниками (за Е.Клімовим).

Основні теоретичні підходи до проблеми професійного самовизначення.

Професійне самовизначення як процес і результат вибору професії.

Етапи професійного самовизначення.

Вікова періодизація та професійне самовизначення особистості.

Форми, методи та засоби професійного самовизначення.

Типові психологічні проблеми професійного самовизначення.

Психологічний супровід вибору професії.

Використання різних, профорієнтаційних технологій у психологічному супроводі професійного вибору.

Характеристика профорієнтаційної технології "Людина-професія"

Особливості роботи зі змістовно-процесуальною моделлю професійного самовизначення.

Схема побудови особистої професійної перспективи (ОПП).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л., 1968.
2. Ананьев Б.Г. Постановки проблеми развития детского самосознания. – Изв. АПН РСФСР, Вып. 18. 18, М., 1948.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М., 1986.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968.
5. Божович Л.И. Етани формирования личиости в онтогенез // Вонросьі психологии. 1979. №4. С. 23 - 24.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л. В. Долинська та ін. -К.: "Просвіта". -2001. - 416 с.
7. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психологи человеческого взаимоотношения. - К., 1989.
8. Державна концепція професійної орієнтації України. - К., 1995. -Юс.
9. Дубровина И. В. Школьиая психологическая служба. М., 1991.
10. Зриксон 3. Идентичность: юность и кризис / Под ред. Толстаых А,В. М. 1996.
11. Жемера Н. В. Сутність та особливості пронесу професійного самовизначення учнів старших класів //Трудова підготовка в закладах освіти. 2002. №4, С.26-30.
12. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. - Ростов-на-Дону, 1996.
13. Кон И. С. Психология старшеклассника. - М., -1980.
14. Кон И. С. Психология ранней юности; К.н. для учителя. - М.. 1989.
15. Круглов Б. С. Роль ценностньїх ориентаций в формировании личности школьника // Психологические особенности формирования личноети школьника. М.,1983. С. 4 -15.
16. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975.

17. Маркова А.К. Пеиходогия профессионализма. М.,1996.

18. Матвеев А. А'., Толпеко А. Й. Человек - человек / Методические рекомендации для тех, кто выбирает профессию. - К., 2001. - 20 с.

19. Махаева О.А., Григорьева Е.Е. Я выбираю профессию: Комплексная программа активного профессионального самоопределения школьников. - М.: УЦ «Перспектива», 2002. - 52 с.

20. Осницкий А.К. Определение характеристик социальной адаптаиии // Журнал практического психолога, 1998, №1.

21. Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді. Посібник / За ред. М. П. Тименка. - К., 2001. - 152с.

22. Программы для общеобразовательных учреждений. Твоя профессиональная карьера (8 - 9 кл.). - М., 1997. - 96 с.

23. Професійна діагностика / Упорядник Т. Гончаренко. - К.:Ред. загальнопед. газ., 2004. - 120 с.

24. Пряжников *И.С.* Профсссиональное *я* личносное самоопределения. -М.: Воронеж, 1996.

25. Рубинштейн С. Л. Основи общей психологии. В 2-х т. М, 1989.

26. Спиркин А. Г. Созиание и самосознание. М. 1972.

27. Столин В. В. Самосознание личности. М., 1983.

28. Тименко М. П. Жемера Н. В. Людина і світ професій. Програма для старшокласників загальноосвітніх навчально-виховних закладів України. - К., 1993.-28 с.

29. Чеснокова И. И. Проблема самоеознания в психологии. М., 1977.

30. Чистякова С. Н. Комплект учебно-методической документации для проведення профессиоиальньїх проб. - Кемерово, 1995.-143 с.

31. Формирование личности в переходной период от подроеткового к юношескому возрасту / Под ред. И. В. Дубровиной. М., 1983.

32. Франкл. В. Человек в поисках смысла. - М.. - 1990.

ДОДАТКИ

Методика визначення готовності до вибору та зміни професії

Як уже зазначалось, готовність до вибору професії характеризується багатьма компонентами, якостями та станами, рівень прояву яких і визначає рівень готовності.

У таблиці 1 наведені характеристики готовності до вибору професії. Більшість методик, з допомогою яких вимірюються компоненти готовності, загальновідома і широко розповсюджена. У таблиці наведені джерела, де можна ці методики отримати (див. в кінці методики).

Таблиця 1.

Характеристика рівнів прояву готовності до вибору

№	Складові готовності	Методика оцінки	Характеристика рівнів		
			Низький	Середній	Високий
1	Мотивація	Мотиви вибору професії (Є.М.Павлютенков) [5,160], мотиви трудової діяльності [1].	Позитивна мотивація відсутня. Вибір професії відбувається, в основному, під впливом «фатального збігу обставин» і зовнішніми вимогами	Мотивація, основному, утилітарного та матеріального спрямування, відсутні мотиви, пов’язані з творчістю та самореалізацією. Потреби у досягненнях виражені мало.	Домінують стійкі пізнавальні, творчі, змістовні мотиви. Яскраво виражені потреби у досягненнях.
2	Інтерес	ОДАНІ-2 [4,6].	Інтереси до професійної діяльності не виражені.	Інтереси є, але вони не співпадають з обраною професією	Інтереси співпадають з обраною професією

3	Нахил	ДЦО,ПДО	Невідповідність	Вираженість	Нахили

		[2,73-86].	сфери майбутньої професійної діяльності з вираженими, або відсутність виражених нахилів	нахилів незначна, нахилене повністю узгоджені з майбутньою професійною діяльністю	виражені і узгоджуються з майбутньою професійною діяльністю
4	Спрямованість	ОПС (Д Голланд) [4,22].	Протилежні за ступенем адаптивності тип особистості і тип професійного середовища	Неповна відповідність за ступенем адаптивності типу особистості і типу професійного середовища	У професійній перспективі наявні як основні так і резервні професійні плани,намічена кар'єра.
5	Професійна перспектива	Кваліметричний опитувальник [3].	Відсутність професійної перспективи, чітких основних та резервних професійних планів.	Професійна перспектива виражена не чітко, є основні, але відсутні резервні плани.	У професійній перспективі наявні як основні так і резервні професійні плани, намічена кар'єра.
6	Психоемоційний стан	Депресивні стани [4,128].	Депресивний або субдепресивний стан	Легка депресія	Стан без депресії
7	Загальна суб'єктивна готовність	Кваліметричний опитувальник [3].	Невираженість готовності (до 30)	Середня вираженість готовності (від 30 до 60)	Висока вираженість готовності (більше 60)
8	Готовність до перенавчання	Інтелектуальна лабільність [4,52], загально навчальні уміння [1].	Мала успішність у навчанні і перенавчанні, труднощі у оволодінні новою інформацією. Низька лабільність (10 помилок і більше)	В основному готовність до навчання і перенавчання, але труднощі у оволодінні складним логічним матеріалом. Середня лабільність (5-9 помилок)	Хороші здібності до навчання і перенавчання. Висока лабільність (0-4 помилки)

9	Стійкість уваги	Коректурна проба [5,150].	Нездатність тривалий час концентрувати увагу на об’єкті та розподіляти увагу між об’єктами.	Відсутність вираженості концентрації, або розподілу уваги	Здатність концентрації та розподілу уваги

Використана література:

1. Карпова Г.Ф., Михаилычев Е.А. Методика изучения личности учащихся ПТУ: Метод, пособие. - М.: Высш. шк, 1989. -126 с,

2. Професійна орієнтація і методика профорієнтаційної роботи: Практикум / За ред. М.С.Янцура,- К,, 1995,- 180с.

3. Професиональная ориентадия молодежи / А.Д.Сазонов, Н.И.Калугин, А.П.Мещиков и др,- М.: Вьісш. школа, 1989.- 272 с.

4. Психодіагностика в службі зайнятості: Методичний посібник / За ред. В.В.Синявського, О.О.Ящишина.- К., 1998.-132 с.

5. Тюхтенко Н. А. Організаційно-методичне забезпечення управління професійною орієнтацією: Автореф. дис. канд. економічних наук. - Одеса, 2000.

Кваліметричний опитувальиик готовності до професійного самовизначення

У готовності до вибору і зміни професії виділимо такі компоненти: стійкий професійний інтерес; ступінь вірогідності інформації про передбачувану професійну діяльність, що заснована на джерелі отриманої інформації: ступінь привабливості передбачуваної трудової діяльності; особиста самооцінка своєї відповідності професії; потреба в одержанні професії; ступінь впевненості в оволодінні професією.

Для виміру готовності до професійного самовизначення, що по своїй суті є кількісно неоцінюваним явищем, застосовується методика, заснована на ідеях кваліметрії, в основі якої лежить кілька вихідних положень:

1) будь-яку якість можна виміряти, перетворивши її в числову функцію структурних компонентів.

2) якість залежить від ряду властивостей, що утворюють структуру якості;

3) кожна властивість (структурна одиниця якості) визначається двома числами - відносним показником і вагомістю.

Сума вагомостей усіх структурних компонентів нормується на 100 % (чи на 1), а відносний показник характеризує виявлений рівень вимірюваної властивості.

Наводиться метод кількісної оцінки готовності до професійного самовизначення, що включає в себе 13 питань з можливим набором дискретних відповідей від 2 до 7.

У результаті застосування даної методики одержуємо кількісний показник, що дає процентне вираження готовності досліджуваного до професійного самовизначення.

Опитувальник для оцінки готовності до професійного самовизначення

1. Чи вибрали Ви свою майбутню професію?

1. Ні. 2**.** Так.

2. Звідкіля Вам стало відомо про дану професію?

1.Від друзів. 2. З засобів масової інформації. 3. Від родичів. 4. У службі працевлаштування.

3. Ваше відношення до обраної професії?

1. Зовсім не подобається.

2. Не подобається.

3. Скоріше не подобається, ніж подобається.

4. Важко відповісти.

5. Скоріше подобається, ніж не подобається.

6. Подобається.

7. Дуже подобається.

4. Чи готуєте Ви себе до обраної професії?

1. Не готую.

2. Виробляю в собі професійно важливі якості.

3. Читаю відповідну літературу.

4. Займаюся в клубі, маю хобі, пов'язане з професією.

5. Пробували Ви працювати по даній професії?

. 1. Ні. 2. Так

6. Як вам сподобалась перша «проба сил»?

1. *Я* розчарований. 2. Так собі. 3. Непогано. 4. Я в захваті.

7 . Чи вважаєте Ви, що підходите для даної професії?

1. Ні. 2. Не знаю. 3. Так

8. Чи готові Ви перебороти серйозні перешкоди, щоб опанувати даною професією?

1.Ні. 2. Не знаю. З .Так.

9. Чи вважаєте Ви, що якщо позбавитеся можливості працювати по даній професії, то це викличе у Вас розчарування?

1. Ні. 2. Не знаю. 3. Так.

10. Чи здатні Ви ризикнути заради улюбленої справи, навіть, якщо шанси не у Вашу користь?

1.Ні. *2.* Не знаю. 3. Так.

11. Чи готові Ви довго і копітко працювати для оволодіння обраною справою?

1. Ні. 2. Не знаю. 3. Таж.

12. Чи упевнені Ви, що в майбутньому будете працювати за обраною професією?

1. Не упевнений. 2. Упевнений.

13. Чи є у Вас плани оволодіти іншою професією, якщо не вдасться працювати за обраною?

1. Ні. 2. Важко сказати. 3. Так.

Інструкція з обробки анкети

Для заповнення анкети потрібно підкреслити варіант відповіді. Допускається відповідати не на всі питання анкети. Кількісний показник готовності до професійного самовизначення обчислюється в такий спосіб. Тому що кількість відповідей на кожне питання різна, виникає проблема перетворення різнобальних систем оцінок у єдину п'ятибальну шкалу. Цей перехід здійснюється за правилом: Т=5*N/M, де Т- перетворена оцінка; N - число можливих відповідей на конкретне питання; М - номер конкретної відповіді (де М змінюється від 1 до N).

Перетворена оцінка Т на кожне з 13 питань помножується на вагомість К даної якості, вираженої певним питанням. Вагомості питань анкети: К 1=20%, К2=5%, КЗ = 20 %, К4=5%, К5 = 5 %, К6= 10%, К7=5%, К8 = 5 %, К9=5%, К10=5%, КІ1 =5%, К12---5%, КІЗ-5%.

Загальна сума всіх вагомостей дорівнює 100 %. Кількісний результат кожної з відповідей Р дорівнює добутку Т*К: Рі=Ті*К1.

Необхідно звернути увага на те. що коли респондент не зміг дати відповіді на якесь з питань, перетворена оцінка Т на це питання розраховується з урахуванням того, що М=1. Це відповідає мінімальному кількісному показнику. Загальний бал анкети дорівнює сумі всіх тринадцяти кількісних показників Р= сумаРі.